

ТЕМА 9. РЕЧОВІ ДОКАЗИ ТА ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ

1. Поняття і значення речових доказів.
2. Види речових доказів.
3. Загальна характеристика документів як доказів.
4. Збірвання речових доказів і документів.

1. Поняття і значення речових доказів

Як відомо, злочинна подія завжди залишає ті чи інші зміни (сліди) в оточуючій дійсності. Значне місце тут займають матеріальні, або як їх ще називають речові сліди. Виявлені та досліджені в установленому порядку, вони можуть надати в розпорядження органу розслідування та суду інформацію, яка буде сприяти розкриттю злочину.

Інформація одержана від об'єктів матеріального світу має свою форму.

Дана інформація може виступати у кримінальному судочинстві як докази, і міститись в такому процесуальному джерелі, котре має назву речові докази.

Речові докази займають самостійне місце в системі інших процесуальних джерел доказів, а їх використання в кримінально-процесуальній діяльності зростає. Це пов'язано з постійним розвитком науки та техніки, що дозволяє дослідити властивості і значення різних об'єктів, а також криміналістики, яка розробляє на базі наукових досягнень різні прийоми і методи щодо збирання та дослідження речових доказів.

Як відзначає С.С. Степичев, обсяг інформації, що одержується від речових доказів зростає в міру вдосконалення способів їх дослідження. Досягнення криміналістики та інших наук, які використовуються з цією ж метою, дозволяють сьогодні виявити, зафіксувати та використати як речові докази те, що ще вчора неможливо було ні виявити, ні зафіксувати. Тому значення речових доказів та їх роль в доказуванні постійно зростають. При цьому цілком зрозуміло, що мова йде не за заміну речовими доказами, інших процесуальних джерел, а про розширення можливостей збирання речових доказів за рахунок застосування засобів і способів, якими раніше не володіли органи розслідування та суду.

Визначення поняття речових доказів по різному тлумачиться науковцями. Так А.О. Ляш вказує, що це предмети матеріального світу, які володіють властивістю незамінності і мають доведений в установленому законом порядку причинний зв'язок з обставинами, що мають відношення до справи, визнані джерелом доказів і приєднані до справи спеціальною постановою.

Таке визначення є трохи громіздким і дає занадто загальне уявлення про речові докази. Інші процесуалісти вважають, що речові докази - це будь-які предмети матеріального світу, які були знаряддям кримінального правопорушення чи зберегли на собі його сліди, на які були спрямовані протиправні дії, а також інші предмети і документи, які можуть служити засобом для виявлення кримінального правопорушення та встановлення обставин кримінальної провадження. Автори даного визначення більш конкретизують об'єкти матеріального світу, що можуть виступати в якості процесуального джерела - речові докази.

КПК України ще повніше називає предмети як носіїв доказової інформації. Так, в ст. 98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом. В той же час з тексту закону чітко простежується, що

законодавець не прагне дати вичерпний перелік предметів, які можуть бути речовими доказами, а лише називає ознаки, при наявності хоча б однієї з яких предмет стає речовим доказом.

Такий підхід видається дуже слушним, оскільки неможливо передбачити всі об'єкти матеріального світу, які можуть виступати як речові докази у конкретних кримінальних провадженнях.

Кримінально-процесуальний закон (ст. 93 КПК України) надає сторонам кримінального провадження право витребувати та отримувати речі, які в подальшому можуть стати речовими доказами, встановлює процесуальний порядок такої передачі. Частина 2 ст.100 передбачає, що речові докази які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду.

2. Види речових доказів

На момент подачі конкретний об'єкт матеріального світу залучається до кримінального судочинства і від того, наскільки точно і повно він зафіксований у своїх властивостях, залежить визнання його речовим доказом.

Розглянемо види речових доказів.

Перший з них це предмети, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення.

В українській мові термін знаряддя означає:

- а) пристосування, прилад за допомогою якого виконується певна дія;
- б) те, що служить засобом у якійсь дії.

Тобто, як бачимо під знаряддям вчинення кримінального правопорушення потрібно розуміти будь-які предмети чи інші об'єкти матеріального світу спеціально виготовлені, пристосовані для вчинення кримінального правопорушення чи за допомогою яких були вчинені суспільно-небезпечні діяння.

Необхідно підкреслити, що використання знарядь вчинення кримінального правопорушення суттєво підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння. Саме цим пояснюється включення законодавцем вказаних ознак в об'єктивну сторону окремих складів злочину чи віднесення їх до обставин, що посилюють кримінальну відповідальність.

Існує поділ їх на декілька груп:

1. За предметом посягання знаряддя розрізняються на:

- а) знаряддя злому; б) знаряддя вбивства; в) знаряддя підпалу тощо.

2. За характером впливу знаряддя діляться на: а) знаряддя механічної дії; б) вогнепальна зброя, вибухові пристрої; вибухові речовини; в) знаряддя термічної дії; г) знаряддя, дія яких ґрунтується на використанні енергії електричного розряду, властивостей радіоактивного розпаду, світлових і рентгенівських променів; д) знаряддя хімічного впливу; є) знаряддя, дія яких ґрунтується на використанні декількох процесів одночасно.

3. За ступенем складності знаряддя діляться на:

- а) прості; б) складові; в) складні; г) машини; д) автоматичні пристрої.

4. За призначенням (функціями) предмети класифікуються на: а) предмети чи речовини, спеціально приготовлені для використання під час вчинення злочину; б) зброя; в) предмети, інструменти, пристосування і речовини, які використовуються у виробничій, науковій чи іншій діяльності; г) побутові предмети; д) інші предмети і речовини. Дана класифікація є досить повною і розширює знання про об'єкти матеріального світу як знаряддя кримінального правопорушення.

Другу групу речових доказів складають предмети, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Термін сліди може використовуватись як в широкому сенсі, так і в вузькому. В українській мові термін слід вживається в декількох значеннях: а) відбиток ноги на якій-небудь поверхні; б) подряпина, рубець, пляма і таке інше, залишені чим-небудь; знак від чогось; в) те, що уціліло, збереглося від руйнування, нищення, загибелі тощо.

На предметах можуть залишитись відбитки слідів кримінального правопорушення - це сліди рук, ніг, зубів, взуття, крові та інших виділень людини. Сюди потрібно віднести також сліди різних речовин (фарба, мастильні речовини), мікрочастин.

Таким чином, вказані предмети пов'язані із кримінальним правопорушенням не безпосередньо, а через зазначені сліди. Як справедливо відзначають А.І. Вінберг та Р.С. Белкін, процесуальним джерелом доказів в даному випадку буде сам об'єкт матеріального світу (предмет), а сліди (властивості) - доказами. Якщо ці "властивості - докази" складають суть предмета, а його якості невідділимі від нього, тоді сам предмет виступає як носій доказової інформації.

Необхідно відзначити, що нерідко матеріальні сліди неможливо відділити від поверхні предмета. В такому разі сліди виступають разом з предметами на яких вони містяться, або з частинами цих предметів. Якщо ж це не вдається, тоді виготовляються копії цих слідів. Цілком зрозуміло, що насамперед це стосується: слідів транспортних засобів, слідів злому, слідів ніг, пальців рук тощо. Для цього застосовуються різноманітні криміналістичні засоби - дактилоплівка, гіпсовий матеріал, спеціальні пасти і таке інше.

Копії цих слідів необхідно вважати похідними доказами, а їх носіїв похідними речовими доказами, оскільки первинними доказами будуть сліди (властивості) на вперше виявленому предметі, а сам предмет відповідно - первинним процесуальним джерелом доказів.

В окремих випадках сліди можуть бути відокремлені від предмета без зміни їх суті (сліди крові, фарби). В такому разі в якості носія доказової інформації буде відокремлений об'єкт матеріального світу.

Деякі науковці до речових доказів відносять зразки, які відбираються для експертизи (ст. 245 КПК України). Інші - не визнаючи зразки речовими доказами, вважають, що вони несуть самостійну доказову інформацію і за своєю природою наближені до речових доказів. Ще частина вчених переконані, що зразки для експертизи є самостійними засобами доказування оскільки їх одержання передбачено законом як самостійна слідча дія.

Стосовно статусу зразків для експертного дослідження, то вони не є ні речовими доказами, ні особливою доказовою інформацією, ні, тим більше, засобами доказування.

Це досить переконливо аргументує М.О. Селіванов відзначаючи, що думка про ототожнювання зразків і речових доказів не узгоджується з правовою і гносеологічною природою речових доказів. Визнання предмета речовим доказом передбачає наявність зв'язку між цим предметом і обставинами кримінального провадження, що з'ясовуються. Вони пов'язані з розслідуванням, але не з розслідуваною подією і характеризують певного суб'єкта чи об'єкт незалежно від його відношення до кримінального провадження. Допмагаючи здійснювати ідентифікацію, зразки виступають по суті інструментами пізнання, і в цьому відношенні їх можна порівняти з приборами, пристроями, матеріалами та іншими технічними засобами, які використовує експерт, здійснюючи дослідження речових доказів, або ж наявними в літературних джерелах довідковими та науковими даними, на які дослідник посилається в своїх висновках.

Третю групу речових доказів складають предмети, які були об'єктом кримінально-протиправних дій. Під ними необхідно розуміти конкретні об'єкти матеріального світу, які були предметом кримінального правопорушення. Не слід ототожнювати об'єкт злочинних дій і об'єкт кримінального правопорушення, це різні правові інститути. Об'єкт кримінального правопорушення значно ширше поняття. Об'єкт злочинних дій це, як вказано вище, конкретні предмети на які спрямовано злочинне посягання. Сюди може бути віднесено крадене майно, автомашини, гроші, цінності, відеоапаратура, комп'ютерна техніка тощо.

Ще одним видом речових доказів є гроші, цінності. Вони за загальним правилом вказують безпосередньо на спосіб вчинення кримінального правопорушення. Їх наявність не звільняє слідчого, прокурора, слідчого судді і суд від обов'язку доказування самого факту протиправної діяльності, а також його зв'язку з подальшим придбанням цінностей.

В процесі розслідування слідчий зобов'язаний за допомогою слідчих та негласних слідчих дій встановлювати зв'язок між протиправною діяльністю підозрюваного і одержанням в результаті цієї діяльності грошей, придбанням на ці гроші дорогоцінних предметів, речей. Вказані гроші і цінності визнаються речовими доказами тільки після встановлення факту придбання їх протиправним шляхом, що має бути підтверджено зібраними доказами.

Доказове значення грошей і цінностей нажитих протиправним шляхом, полягає насамперед в тому, що наявність у підозрюваного, обвинуваченого певних цінностей (гроші, дача, автомашина тощо) в розмірі, що перевищує його законні трудові доходи, підтверджує сам факт протиправної діяльності.

Відмежування цінностей, які були предметом протиправного посягання від тих, які нажиті протиправним шляхом відіграє певну роль у кримінальному провадженні. Адже перші можуть бути повернуті їх власнику, а другі - підлягають звертанню в доход держави (п. 4 частини 1 ст. 81 КПК України).

І нарешті п'ятий вид речових доказів - інші речі набуті кримінально-протиправним шляхом.

Наявність даного виду речових доказів свідчить про розуміння законодавця щодо неможливості передбачення усіх об'єктів матеріального світу, які можуть виступати як речові докази у кримінальному судочинстві. До названого виду речових доказів, можна віднести особисті речі підозрюваного чи обвинуваченого, які вони загубили на місці кримінального правопорушення, виявлений в певному місці недопалок, залишений тим же підозрюваним чи обвинуваченим тощо.

Необхідно пам'ятати, що для речових доказів як процесуального джерела характерним є наступне:

1. Змістом речових доказів є відомості у вигляді певних властивостей та ознак об'єктів матеріального світу, на підставі яких встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження.

2. Зміст речового доказу - це ті властивості і ознаки предмета, які можуть бути безпосередньо сприйняті органами досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею і судом.

3. Формою речового доказу є процесуальні засоби закріплення відомостей про факти, одержаних від певного предмета чи документа. Тільки при дотриманні цієї форми об'єкт матеріального світу набуває значення процесуального джерела доказів.

4. До речових доказів відносяться не будь-які предмети чи документи, а лише ті, які мають зв'язок з кримінальною подією, що досліджується.

5. Речовий доказ - це єдність об'єкта матеріального світу і відомостей про факти, носієм яких він є.

Для визнання об'єкта матеріального світу речовим доказом необхідне дотримання таких умов:

1. Складання протоколу огляду (протокол огляду місця події, протокол обшуку тощо).

2. Наявність самого речового об'єкта.

В ч.2 ст.98 КПК зазначено, що документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій ст.98 КПК.

3. Загальна характеристика документів як доказів

Згідно зі ст. 99 КПК України документом як джерелом доказів є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

В ч.2 названої статті зазначено, щодо документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою ст.99 КПК, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Сторона кримінального провадження, потерпілий зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа - його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Дублікат документа (документ, виготовлений таким же способом, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа. Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо:

1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, коли він втрачений або знищений з вини потерпілого або сторони, яка його надає;

2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур;

3) оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони.

Сторона кримінального провадження, потерпілий мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду - зобов'язані надати документи у повному обсязі. Сторона зобов'язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому цією статтею порядку.

4. Зберігання речових доказів і документів

Порядок зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них передбачений ст.100 КПК України.

Так, речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених статтями 160-166, 170-174 КПК України.

Речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у стороні кримінального провадження, якій він наданий. Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104 затверджено Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження.

Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності - його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірені копії. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою чи знищенням документа та виготовленням його дубліката.

Речові докази та документи, надані суду, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених частиною шостою цієї статті, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання.

Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню:

1) повертаються законному власнику або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;

4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечне для життя чи здоров'я людей або довкілля

У випадках, передбачених цією частиною, речові докази фіксуються за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описуються. У разі необхідності може бути

збережений зразок речового доказу, достатній для його експертного дослідження або інших цілей кримінального провадження.

У випадках, передбачених пунктами 2-4 частини шостої ст. 100 КПК України, слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається з відповідним клопотанням до слідчого судді місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, або до суду під час судового провадження, яке розглядається згідно зі статтями 171 - 173 КПК. Реалізація, технологічна переробка або знищення речових доказів у випадках, передбачених цією статтею, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Питання про долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом при ухваленні судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Такі докази і документи повинні зберігатися до набрання рішенням законної сили. При цьому:

1) гроші, цінності та інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, конфіскуються;

2) гроші, цінності та інше майно, які призначалися для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх вчинення, конфіскуються;

3) майно, яке вилучене з обігу, передається відповідним установам або знищується;

4) майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а в разі необхідності - передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання;

5) гроші, цінності та інше майно, які були об'єктом кримінально-протиправних діянь, повертаються законним володільцям, а в разі не встановлення їх - передаються в дохід держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку;

6) гроші, цінності та інше майно, набуто в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них передаються в дохід держави;

7) документи, що є речовими доказами, залишаються у матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.